

Imák a társadalomban, társadalom az imákban

Frauhammer Krisztina: Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19–20. századi Magyarországon. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged 2019. 249 old. (A vallási kultúrakutatás könyvei 42.)

Frauhammer Krisztina több mint két évtizede termi a vallási néprajz szakirodalmának gyöngyszemeit. Egyetemi tanulmányait a Szegei József Attila Tudományegyetemen végezte, ahol 1997-ben történelemtanári és néprajzi oklevelet szerzett. A 2002-ben abszolvált német nyelv-tanári diploma mellé 2009-ben PhD tudományos fokozatot szerzett a budapesti ELTE Európai Etnológia Doktori Program keretében. Oktatói tevékenysége mellett számos magyarországi és külföldi ösztöndíj megszerzésével képezte tovább magát. Tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, valamint az International Society for Ethnology and Folklore szervezetnek, mely konferenciák szervezésével mintegy 14 munkacsoportban igyekszik összefogni az európai néprajzkutatókat. A Magyar Tudományos Művek Tára 71 magyar és külföldi publikáció jegyzékét közli a szerzőtől a 2009–2019 közötti időszakból. Ez a gazdag szellemi termés a vallási kultúra, a népi vallásosság talaján az egyéni, közösségi hitvilágot elemzi, főleg katolikus vonatkozásban. Munkájában kiemelt hangsúlyt kap a női szemléletmód sajátosságainak keresése. Legutóbbi tanulmányai az imádság gyakorlatát és hagyományát tárják az olvasó elé.

Az *Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19. és 20. században Magyarországon* című kötet 2019-ben jelent meg Szegeden, az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport kiadványaként Kerekes Ibolya szerkesztésében. A könyv a Barna Gábor nevével fémjelzett Vallási kultúrakutatás könyvei sorozat 42. darabja.

A szerző a tömör előszóban felvillantja a kötet szerkezetét, főbb témáit, körülhatárolva módszertanát és kutatási területét. Alapkérdése, hogy mi-féle imaszövegeket kínál az egyház az imádkozni vágyók számára, arra készítette, hogy felleltározza

egy évszázad hivatalos kiadásait, feldolgozásuk által pedig hozzáférhetővé tegye a tudományos elemzés számára. Ezek a római katolikus vallásosság talaján született kiadványok számos olyan funkciót is betöltöttek, amelyek eddig elkerültek az elemzők figyelmét. A kötetből képet nyerünk arról, hogy az elemzett imakönyvek, az imádkozás igényének és a vallásosságnak mederben tartásán túl fejlesztették a gondolkodást, formálták a magatartást, az olvasók mentalitását, erősítették a vallásosságot, közösséget szerveztek, ápták az anyanyelvet, szabályozták a női viselkedésmoделleket, aktivizáltak. E jelenségek további alapos elemzése gazdag hozadékot jelent a tudomány számára, véli a szerző.

A kötet kutatástörténeti fejezettel kezdődik, melyből a hazai és külföldi hasonló elemzésekről értesülünk, konferenciák és kötetek ismertetésével találkozunk. Megállapítást nyer, hogy az imakutatás terén a néprajztudomány főleg az archaikus ima műfajára fókuszált, és a folklór részeként kereste az orális hagyományban megőrzött anyagot. A 2000-es évektől új lendületet kapott a téma kutatása.

Az *Általános észrevételek* könyvfőjezetben olvashatunk arról, hogy a 19. században az állam és egyház viszonya átalakult. A híveket védeni kellett az új, modern áramlatoktól, a hitelenség lehetőségétől. Erre főleg a sajtó és a könyvek bizonyultak a megfelelő eszközöknek. Minden lehetőség adott volt: az olvasás tanulása terjedt, gyarapodtak a nyomdák. A szabad sajtó is ezt alapozta meg. A *Tendenciák az imakönyvek kiadásában* rész összegzi azokat a forrásokat, amelyek alapul szolgáltak a 19. századi fellendülésnek: a már létező munkák újrányomtatása, speciális, társadalmi csoportok számára kiadott imakönyvek új lehetőségeit jelentették a hitélet megélésének. Az imádságok

szerzői, egyházi személyiségek, szerzetesek írói és szóbeli képességekkel rendelkeztek, így váltak e szövegek közkedveltekké. Emellett vallásos szövegek fordításai is megjelentek, ugyancsak egyházi emberektől.

Az Alfabetizáció és olvasástörténeti adalékok az imakönyv műfaja kapcsán fejezet elénk tárja az imádság és az olvasástanítás kapcsolatát. A Biblia és az imakönyv alapmű volt a családok kisebb vagy nagyobb magánkönyvtárában. Sok imádságoskönyv több kiadásnak is örvendett, ezáltal nagy tömegekhez jutott el. A 18. századi előzmények is erősítik ezt a folyamatot, hiszen az akkor kiadott magyar nyelvű könyveknek 98%-a vallásos tartalmú volt. Az imakönyveket újra és újraolvasással, szinte kívülről megtanulta az olvasó. Erre képes volt az egyszerű, nehezen olvasó ember is. A parasztok számára a könyvet az imádságoskönyv jelentette, az olvasás pedig egyenlő volt az imádkozással.

A 18. század második felétől a vallásos szövegek mellé műszaki, tudományos munkák is kerültek. Az embereken eluralkodik egy úgynevezett olvasási düh és szenvedély. Az egyház ekkor az olvasási normákat figyelmeztető munkákkal akarta kordában tartani, mivel a sajtó nagymértékben termelte a regényeket, amit igen károsnak tartottak a keresztény ember számára. Az olvasással az időt is pazarolták, erre külön figyelmeztetést fogalmaztak meg. Mindezzel az olvasók gondolkodására és értékrendjére akartak hatással lenni. A különböző társadalmi rétegeknek eltérő igényeik voltak – olvashatjuk egy következő alfejezetben –, ezért eltérő imakönyvek jeletek meg. *Imádság és az ABC* a bemutatott korban szorosan összekapcsolódik.

Az anyanyelv ápolásában, az egyéni és közösségi alfabetizáció folyamatában az imakönyvek meghatározó helyet foglaltak el. A betűket passzívan ismerő is el tudta olvasni az imádságokat. Így az imakönyvek egy másik fontos szerepe: a nemzeti nyelv megtartása és átadása volt. Szinte minden falusi iskola számára összeállított tankönyvben megtalálható volt a Miatyánk, az Üdvözlégy, az Apostoli hitvallás, a reggeli és esti imaszövegek, a Tízparancsolat, a példázat jellegű történetek és mesék. A tankönyvek

rámutatnak a használók társadalmi hovatartozására is. A városi iskolák számára összeállított ábécéskönyv olvasmányokat tartalmazott, de kimaradtak belőle az imádságok. A falusi iskolák számára összeállított könyvekben viszont kevesebb olvasmány kapott helyet, az imádságok pedig túlnyomóan szerepeltek benne. A könyvek nyelve mutatta a nemi megkülönböztetést. A latin a fiúknak íródott, a lányoknak, akiknek sem tudományos, sem közéleti szerep nem jutott, erre nem volt szükségük.

Az Imakönyvek az ifjúságnevelés szolgálatában fejezet bemutatja az imakönyvet mint eszközt a 19–20. századi polgárosodás folyamatában. A piaristák és a jezsuiták arra törekedtek, hogy a templom mellett iskola is legyen minden faluban. Odafigyeltek a szegény néptömegek oktatására is. Számos karitatív jellegű egyesület jött így létre. Az iskolák célja: imádkozva tanítani a gyermekeket. Kiemelt szerepe volt a Szent István Társulatnak, amely tudatos népnevelői, keresztény szellemiséget és morált megerősítő munkát folytatott, kiadva sok korabeli iskolának a saját maga által összeállított ima- és énekeskönyvét. Az egyházi kiadók mellett ifjúsági egyletek is tevékenykedtek, amelyek korosztályonként állítottak össze útmutatókat magaviseletről, erkölcsi normákról. A modern kor imakönyvei irányelveket szolgáltatottak az ifjúság neveléséhez. A legfőbb cél: hasznos állampolgároknak nevelni a gyermekeket. A polgári világ olyan újdonságai, mint a mozi, a színház, a sajtó, az öltözködési divatok követése stb. előtérbe hozták a serdülők eltévelyedésének lehetőségét az egyház tanításától. Ennek hatására a nevelési-tanácsadó irodalom új vezérmotívuma a megfélemlítés, elrettentő történetek beiktatása által lett „gyógyír” a problémákra. Ezek orvoslására több könyv szerzője a kegyességi művek, imakönyvek napi olvasását javasolta.

A kötet következő része a *Szívárdia* jezsuita mozgalom ifjúságra gyakorolt hatásával foglalkozik, mely a két világháború közötti időszakban erőteljesen szolgált az erkölcsi és lelki nevelést. A mozgalom kialakulásának előzményei is hozzájárultak ahhoz, hogy tömegjellegűvé váljon. Szinte minden katolikus és állami iskolában megalakultak helyi csoportjai. Vezetői fő célkitűzésnek az engedelmisségre és a szeretetre

való nevelést tartották. A célok elérése érdekében közös játékos délutánokat, ünnepségeket szerveztek. A gárda nevében különféle kiadványokat terjesztettek, mint például az 1915-ben indult *Szív* újságot.

A *Női identifikációs modellek* fejezetben arról olvashatunk, hogy a 19. század második felétől egy sajátos női spiritualitás bontakozik ki Magyarországon. Hangsúlyosabb lett a nők jelenléte a vallási életben. A mélyen vallásos anya, feleség, háziasszony modellje került így előtérbe. Megszaporodtak a nőknek írt imakönyvek. Közöttük olyan is volt, amelyet papok, szerzetesek célzottan leánynevelő intézetek számára állítottak össze.

A vallás elnöiesedésének kérdését a következő alfejezet különböző szempontokból tárgyalja. A 19–20. század fordulóján valóban megjelenik egy elnöiesedési tendencia az imaközösségekben. Mégis férfiakat is találunk ezekben a csoportokban, noha jóval nehezebb volt a fiúkat a vallásos társulásokba terelni. A különböző felekezetek között sem alakult egyformán a nemek csoportbeli részvételi aránya. A városi környezetben inkább érvényesültek a feminizációs tendenciák.

A 19. századi katolikus egyházban legkiemelkedőbb szerep a keresztyény családnak jutott. Az ima az édesanya feladata volt, ő volt a felelős a család vallási életének fenntartásáért. A lányok oktatását, munkavállalását az egyház elutasította, az ő feladatuk kizárólag a családi tevékenységek elvégzésére korlátozódott. Ekkor az imakönyvek alapját azok az erények képezték, amelyekkel a jó feleségnek rendelkeznie kellett. Ezzel egy időben a férjek felé is elvárások fogalmazódtak meg a családról való gondoskodás tekintetében. A *Példaképek* alfejezet bemutatja a római katolikus egyház által példaképeknek tartott szenteket. A női szentek leginkább vértanúhalált halt szűz lányok és szerzetesnők voltak. Az imaszövegek azokhoz a női szentekhez szóltak, akik példaértékű feleségekként, édesanyákként az egyház mintaképeivé váltak. A Mária-hit pedig az egyház szekularizáció ellen folytatott harcában vált fontossá. A *Szexualitás kérdéskörében* a szexualitás fogalmának megjelenését, terjedését és fejlődését tárgyalja a szerző. Az imádságok középpontjában a tisztaság erénye áll.

Ezzel kapcsolatban a büntudat ébren tartása fontos a katolikus vélekedésben.

Külön alfejezet foglalkozik a zsidó nők helyzetével. A számukra összeállított könyvek a 19–20. század fordulóján jelentek meg. Ezek tematikailag tartalmazták a zsidó emancipáció és a nők megváltozott kettős szerepének kérdésköreit. A nők úgy jelennek itt meg, mint a polgárosodás letéteményesei, valamint a zsidó vallás legfontosabb őrői. Modern imakönyvek jelentek meg a zsidó nők számára. Ezek a sajátos női élethelyzetekhez kötődtek, eltérően a protestáns és katolikus könyvektől. Külön helyet kaptak bennük az édesanyák imái. Az általuk használt és kiadott imádságkönyvek nyelvét illetően a zsidót felváltotta a magyar, esetenként a német is. A prédikációk alkalmával is inkább a magyar nyelvet használták. Városi körökben problémává vált a vallásukat nem gyakorló hívek helyzete.

Egy speciális szükséghelyzet – Az első világháború fejezet tárja elénk a katonai étellel, a háborúval kapcsolatos imádságok szerzeágazó gondolatvilágát. Az egyháznak a háború alatt is követnie kellett a világ alakulását. Ebben az időben jelentek meg a katonákért mondandó imádságok, különböző háborús helyzetekre lebontva. Az *Imádság és folklór* című fejezet betekintést enged a babonák világába. A 19. század során átdolgozott imádságok a babonák elleni küzdelmet szolgálták. A babonák maradandó eltávolítása céljából 1918-tól a katolikus egyház jóváhagyására volt szükség a vallásos tárgyú könyvek és nyomtatványok kiadásához.

A *Függelék* részleteket tartalmaz különböző korok írásaiból, majd ezt követi Pongrátz Eszter munkásságának bemutatása, akinek *Aranykorona* című imádságyűjteménye sok kiadást ért meg a 18–19. században. Ez az imakönyv legkedvesebb imádságait tartalmazza, amiket ő maga írt és nyomtatott ki 1719-ben.

Az imádságok az orvoslásban is népszerűvé váltak, olvashatjuk a *Betegségek és gyógyító imák 19. századi katolikus imakönyvekben* fejezetben. Ezek az imádságok bűnről és irgalomról szóltak egyaránt, illetve a betegség pillanatában a szentek segítségül hívása került középpontba. A *Lelkiségtörténet* fejezet a misztika és népi áhítatok kapcsolatát mutatja be Martin von

Cochem német barokk szerző több imakönyve által. Ezek az imádságok érzelmekkel átítatott hangulatot sugallnak, nyelvezetük egyszerű. Cochem hallgatóit arra tanítja, miként részesüljenek az Isten megtapasztalásának élményéből. Imádságok kapcsolódnak a szentségek közösségi gyakorlásához is. Végül a kötet szerzője kiemelkedő kultuszszemélyiségeket és ezek munkásságát mutatja be. A *Függelék* korszakokként tartalmazza az alfejezetekkel kapcsolatos imakönyvek címeit, a kiadók nevét, kiadásának évét. A könyv *Utószóval*, majd a felhasznált tanulmányok, előadások felsorolásával és a felhasznált irodalommal zárul.

Frauhammer Krisztina a 19–20. századi imakönyvek feldolgozása révén voltaképpen a női társadalmi szerepek alakulásába nyújt betekintést. E kiadványokat forgató nők formálták a család moralitását, vallásos magatartását, mintegy családfői szerepet töltte be ezzel. Ez a jelenség ma is jól érzékelhető a családok vallásos életében. Az imádságok mint szövegek hozzájárultak továbbá az iskolai oktatás elmélyítéséhez, az egyéni és közösségi vallásosság szabályozásához. A kötet jól érzékelteti egy sajátos műfaj szerzeágazó funkcióját.

Máté István

Több mint kazetták lajstroma: az unitárius templomok festett asztalosmunkái és kutatásuk története

*Balassa M. Iván: Festett famennyezetek és berendezések az unitárius templomokban.
Magyar Unitárius Egyház – EXIT Kiadó, Kvár 2018. 196. old.*

Az erdélyi festett templomi asztalosmunkákról való ismereteink évtizedeken keresztül kevés feltárt és rendszerezett, elemzett anyagra támaszkodtak. Az utóbbi időben viszont ezeknek a művészeti emlékeknek a kutatása fellendült, és ezzel együtt elkezdődött védelmük, szakszerű restaurálásuk is. Bár a jelen recenzióknak nem célja a kutatási terület háttérbe szorítása okainak megállapítása, kiemelem az utóbbi évtizedekben tapasztalt örvendetes – a Balassa M. Iván kötetében is erőteljesen érvényesülő – változásokat a kutatási (technikai és intézményi) körülményekben és megközelítésmódoiban, melyek egyre inkább lehetővé teszik az ilyen jellegű munkák tudományos megismerését és dokumentálását. Egyrészt több tervszerű kutatóprogram jött létre, illetve zajlik falképek és festett főberendezések tárgykörében, továbbá az egyházi központi és egyházközségi levéltári anyagok egyre inkább hozzáférhetővé, kutathatóvá válnak. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a festett templomi asztalosmunkák átfogó kutatását, jelentésük

és funkciójuk megismerését, illetve a nagyobb ívű összefüggések feltárását, következtetések levonását egyetlen tudományterület önmagában nem tudja elvégezni: a téma interdiszciplináris megközelítésmódot, több tudományág módszereinek alkalmazását, forrásfeltárását és szakembereinek együttműködését követeli meg.

2018-ban a Magyar Unitárius Egyház megalakulásának 450 éves évfordulóját ünnepelte. Ez alkalmából a megemlékezések előkészítéseképpen egy kutatást kezdeményezett, melynek célja az erdélyi unitárius templomokban jelenleg fellelhető, illetve a már nem, de források alapján adatolható festett asztalosmunkák számbavétele volt. E kutatás eredményeit dolgozza fel és teszi megtekinthetővé Balassa M. Iván kötet a szakmai és műkedvelő közönség számára. Szinte ötszáz év kilencvennél több templomának alkotásait – teljes mennyezetek, karzatok, szószékkoronák, padok, úrasztalok, pulpitusok, ajtók – tekinti át. A szakirodalmi és levéltári adatokra, valamint a helyszíni kutatásra